

JINOYAT PROTSESSIDA O‘Z MANFAATLARINI HIMOYA QILUVCHI SHAXSLAR, ULARNING QONUNIY VAKILLARI VA HIMOYACHILAR.

SUBANOV Olimjon Suyarkul o‘g‘li

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrası
katta o‘qituvchisi, dotsent (+99893) 551-71-30*

Annotasiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida o‘z manfaatlarini himoya qiluvchi shaxslar, himoyachilar va vakillarning huquqiy maqomi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: jinoyat protsessi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi, advokat, jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar, fuqaroviy javobgar, qonuniy vakil.

ЛИЦА, ОТСТАИВАЮЩИЕ СВОИ ИНТЕРЕСЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ, ЗАЩИТНИКИ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ.

Аннотация. В данной статье анализируется правовой статус лиц, отстаивающих свои интересы, защитников и представителей в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Узбекистан.

Ключевые слова: уголовный процесс, подозреваемый, обвиняемый, защитник, адвокат, потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, законный представитель.

PERSONS DEFENDING THEIR INTERESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS, DEFENDERS AND REPRESENTATIVES.

Annotation. This article analyzes the legal status of persons defending their interests, defenders and representatives in the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan.

Key words: criminal proceedings, suspect, accused, defense attorney, lawyer, victim, civil plaintiff, civil defendant, legal representative.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi jinoyat ishlarini yuritishda inson huquq va erkinliklarini himoya qilishni, shuningdek, adolatli sudlovni ta’minlashni o‘zining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilaydi. Jinoyat protsessining samaradorligi nafaqat tergov, prokuratura va sud organlari faoliyatiga, balki protsessda ishtirok etuvchi shaxslarning o‘z huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qila olish imkoniyatlariga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli JPKning Ikkinchi bo‘limi tarkibidagi 5-bob “Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar. Himoyachilar va vakillar” masalasiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy taraflar hamda ularning vakillarining huquqiy maqomi batafsil tartibga solingan. Mazkur normalar jinoyat protsessida taraflarning tengligi va tortishuvchanligi prinsiplarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilib, shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish uchun zarur huquqiy kafolatlarni yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi jinoyat ishi yuritilayotgan vaqtda nafaqat davlat organlarining, balki o‘z huquq va manfaatlarini himoya qiladigan shaxslarning ham faol ishtirokini kafolatlaydi. JPKning Ikkinchi bo‘limi doirasidagi 5-bob aynan "Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar. Himoyachilar va vakillar" deb nomlangan bo‘lib, u 45-moddadan 64-moddagacha bo‘lgan normalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu bobning tuzilishi himoya tarafi ishtirokchilarini mantiqiy tartibda joylashtirgan: dastlab gumon qilinuvchi va ayblanuvchi, so‘ngra ularning huquqlarini professional darajada himoya qiluvchi advokatlar (himoyachilar), shuningdek, jabrlanuvchilar, fuqaroviy

da'vogar va javobgarlar hamda ularning qonuniy vakillari. Mazkur bobning asosiy maqsadi – jinoyat protsessida taraflarning tortishuvchanligi tamoyilini amalda ta'minlash va shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha huquqiy imkoniyatlarni yaratib berishdir.

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchi jinoyat protsessining markaziy ishtirokchilari hisoblanadi. JPKning 47-moddasiga ko'ra, gumon qilinuvchi – jinoyat sodir etgani haqida ma'lumotlar bor bo'lsa-da, hali ayblov e'lon qilinmagan shaxstir (JPK 47-m.). Ayblanuvchi esa, ayblanuvchi tariqasida jalb qilish haqida qaror chiqarilgan shaxsdir (JPK 45-m.). Ularning huquqlari JPKning 46 va 48-moddalarida mustahkamlangan bo'lib, bunga: nimada gumon qilinayotganini bilish, himoyachiga ega bo'lish, ko'rsatuv berish yoki undan bosh tortish, ona tilidan foydalanish va materiallar bilan tanishish kiradi (JPK 46, 48-m.). Muhim qoida shundaki, na gumon qilinuvchi va na ayblanuvchi o'zining aybsizligini isbotlab berishga majbur emas. Ularning asosiy majburiyati – surishtiruv, tergov va sud chaqiruviga binoan hozir bo'lish hamda haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilmaslikdir.

Himoyachi (advokat) shaxsning himoya huquqini ta'minlovchi asosiy sub'ektdir. JPKning 49-moddasiga binoan, himoyachi gumon qilinuvchi va ayblanuvchining manfaatlarini himoya qiluvchi va yuridik yordam ko'rsatuvchi shaxsdir (JPK 49-m.). Himoyachini gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki ularning roziligi bilan boshqa shaxslar taklif etishi mumkin (JPK 50-m.). Ayrim holatlarda, masalan, voyaga yetmaganlar ishi yoki umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan ishlar bo'yicha himoyachi ishtirok etishi shart (JPK 51-m.). Himoyachi o'z himoyasi ostidagi shaxs bilan xoli uchrashish, dalillar to'plash va barcha tergov harakatlarida ishtirok etish huquqiga ega (JPK 53-m.). Muhim protsessual kafolat shundaki, himoyachidan voz kechish faqat uning ishtirok etishi uchun real imkoniyat yaratilgan va u bilan xoli uchrashuv o'tkazilgandan keyingina videoyozuv ostida qabul qilinadi (JPK 52-m.).

Jabrlanuvchi jinoyat natijasida ma'naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar ko'rgan shaxsdir (JPK 54-m.). Uning huquqlari ayblanuvchi huquqlariga mutanosib ravishda belgilangan: ko'rsatuv berish, dalillar taqdim etish, vakil olish va materiallar bilan tanishish (JPK 55-m.). Mulkiy zararni qoplash masalasi bilan bog'liq holda protsessga fuqaroviy da'vogar (zarar ko'rgan korxonona yoki shaxs) va fuqaroviy javobgar (ayblanuvchi harakati uchun mulkiy javobgar shaxs) jalb qilinishi mumkin (JPK 56, 58-m.). Ularning asosiy protsessual vazifasi – qo'zg'atilgan fuqaroviy da'vo doirasida o'z manfaatlarini himoya qilishdan iborat (JPK 57, 59-m.).

Qonuniy vakillar instituti protsess ishtirokchisi voyaga yetmagan yoki muomalaga layoqatsiz bo'lgan hollarda uning manfaatlarini himoya qilish uchun xizmat qiladi. JPKning 60-moddasiga ko'ra, ota-onalar, vasiylar yoki homiylar qonuniy vakil sifatida protsessda ishtirok etadilar (JPK 60-m.). Qonuniy vakil o'zi vakillik qilayotgan shaxs ega bo'lgan barcha protsessual huquqlarni amalga oshirishga haqlidir (JPK 61-m.). Shuningdek, jabrlanuvchi va fuqaroviy taraflar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun vakillar (asosan advokatlar yoki yaqin qarindoshlar) olishga haqlidirlar (JPK 62-m.).

Dabdababozlikka yo'l qo'yimaslik va ijtimoiy nazoratni ta'minlash maqsadida jinoyat protsessida jamoat birlashmalari va jamoalar ham ishtirok etishi mumkin. JPKning 40-moddasiga ko'ra, ular jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisini sudda ishtirok etish uchun yuborishlari mumkin (JPK 42-m.). Jamoat ayblovchisi ayblovning isbotlanganligi, jamoat himoyachisi esa sudlanuvchini oqlaydigan holatlar haqida jamoa fikrini sudda bayon qiladi (JPK 43, 44-m.).

Xulosa qilib aytganda, 5-bobda sanab o'tilgan ishtirokchilar jinoyat ishi bo'yicha adolatli qaror qabul qilinishida muhim rol o'ynaydi. Davlat organlari zimmasiga ushbu ishtirokchilarga o'z huquqlarini tushuntirish va ularni amalga oshirish uchun sharoit yaratish majburiyati yuklangan (JPK 64-m.). Himoya huquqining keng kafolatlanganligi, protsessual tenglik va qonuniy vakillik institutlarining mavjudligi O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligining

insonparvarlik ruhini namoyon etadi. Ushbu sub'ektlarning faol ishtiroki jinoyat protsessida qonun ustuvorligini ta'minlashning eng asosiy omilidir.

Shunday qilib, Jinoyat-protsessual kodeksining 5-bobi jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiluvchi shaxslarning huquqiy maqomini, ularning huquq va majburiyatlarini hamda protsessdagi o'rnini aniq belgilab beradi. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchining himoya huquqi, himoyachining professional yuridik yordami, jabrlanuvchi hamda fuqaroviy taraflarning manfaatlarini himoya qilish imkoniyatlari, shuningdek qonuniy vakillar institutining mavjudligi protsessning adolatli va qonuniy amalga oshirilishini ta'minlaydi. Ushbu kafolatlar shaxs huquqlarining ishonchli himoyasini ta'minlash bilan birga, jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash va qonuniy qaror qabul qilishga xizmat qiladi. Shu bois mazkur bob normalari O'zbekiston Respublikasida qonun ustuvorligi, adolat va inson huquqlarini ta'minlashning muhim huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi.

Xorijiy davlatlar tajribasida jinoyat protsessida himoya huquqining ta'minlanishi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, jinoyat protsessida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish demokratik huquqiy davlatning muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Masalan, AQSH jinoyat-protsessual tizimida gumon qilinuvchi va ayblanuvchining himoya huquqi alohida konstitutsiyaviy kafolat sifatida e'tirof etilgan. AQSH Konstitutsiyasiga kiritilgan Oltinchi tuzatishga muvofiq, har bir ayblanuvchi malakali advokat yordamini olish huquqiga ega. Agar shaxs advokat yollash imkoniyatiga ega bo'lmasa, davlat hisobidan himoyachi tayinlanadi. Shuningdek, "Miranda qoidalari"ga ko'ra, shaxs ushlangan zahoti unga sukut saqlash va advokat yordamidan foydalanish huquqi tushuntirilishi shart.

Germaniya Federativ Respublikasida ham himoya huquqi jinoyat protsessining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Germaniya Jinoyat-protsessual kodeksiga muvofiq, og'ir jinoyatlar bo'yicha yoki ayblanuvchi o'zini mustaqil himoya qila olmaydigan hollarda majburiy himoyachi ishtiroki ta'minlanadi. Bundan tashqari,

himoyachi tergovning dastlabki bosqichlaridanoq ish materiallari bilan tanishish va dalillarni tekshirish huquqiga ega bo'lib, bu taraflar tengligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Fransiya jinoyat protsessida ham himoyachi ishtirokiga katta ahamiyat beriladi. Ushbu davlatda ushlangan shaxs birinchi soatlardan advokat bilan uchrashish huquqiga ega. Voyaga yetmaganlar ishtirokidagi ishlar bo'yicha esa qonuniy vakil va advokatning birgalikdagi ishtiroki majburiy hisoblanadi. Bu esa bolalarning huquq va manfaatlarini yanada samarali himoya qilish imkonini beradi.

Xalqaro huquq normalarida ham himoya huquqining muhimligi alohida ta'kidlangan. Jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt hamda Yevropa Kengashi doirasida qabul qilingan Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi har bir shaxsning malakali yuridik yordam olish va adolatli sud muhokamasi huquqini kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual qonunchiligida ham mazkur xalqaro standartlarning asosiy qoidalari o'z aksini topgan bo'lib, bu milliy qonunchilikning umume'tirof etilgan demokratik tamoyillarga mos ravishda rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Ushbu xorijiy tajribalar O'zbekiston jinoyat-protsessual tizimida himoya huquqini yanada takomillashtirish, advokatning protsessdagi rolini kuchaytirish hamda shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilish bo'yicha muhim amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiluvchi shaxslar, ularning qonuniy vakillari va himoyachilarining huquqiy maqomi adolatli sudlovni ta'minlashning eng muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 5-bobida nazarda tutilgan normalar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarlarning huquq hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan. Himoyachi va qonuniy vakillar institutining mavjudligi esa protsess

ishtirokchilariga malakali yuridik yordam olish hamda o'z huquqlarini to'laqonli amalga oshirish imkonini beradi.

Mazkur institutlar jinoyat protsessida taraflar tengligi, tortishuvchanlik, aybsizlik prezumpsiyasi va inson huquqlarini hurmat qilish kabi fundamental prinsiplarning amalda ta'minlanishiga xizmat qiladi. Xorijiy davlatlar tajribasi ham himoya huquqining samarali kafolatlanishi odil sudlovning ajralmas sharti ekanligini ko'rsatadi. AQSH, Germaniya va Fransiya tajribalarida advokat ishtirokining keng ta'minlanishi, davlat hisobidan yuridik yordam ko'rsatish hamda voyaga yetmaganlarning manfaatlarini alohida himoya qilish mexanizmlari ushbu sohadagi ilg'or yondashuvlar sifatida e'tirof etiladi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasida jinoyat-protsessual qonunchilikni xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirib borish, himoyachining protsessdagi rolini yanada kuchaytirish hamda shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, jinoyat protsessida har bir ishtirokchining huquqlari to'liq ta'minlangan taqdirdagina qonun ustuvorligi, adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan huquqiy davlat barpo etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –T., 2023;
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. –T., 2026.;
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. –T., 2026.;
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyungi «Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PF-89-son Farmoni.